

Toplumsal Değişim Sürecinde Ahmet Mithat Efendi'nin Eğitim Anlayışı

Okan KOÇ
Sakarya Üniversitesi
Sakarya, Türkiye
okoc@sakarya.edu.tr

Özet: Türk Edebiyatının en velut yazarlarından olan Ahmet Mithat Efendi, Türk roman ve hikâyeciliğinin ilk örneklerini veren isimlerdendir. Bir medeniyet değiştirme süreci olarak değerlendirilen Tanzimat Dönemi'yle birlikte birçok toplumsal algı değişikliğe uğramaya başlamış, bu süreçte Ahmet Mithat, Namık Kemal'in tiyatro için söylediği "faydalı eğlence" ifadesini roman ve hikâyeye uyarlayarak halkı eğitmeyi amaçlamıştır. Yazar, eserlerindeki çeşitli tip ve karakterler üzerinden faydalı olduğunu düşünerek toplumsal mesajlar da vermektedir. Ahmet Mithat, dönemin okuyucu kitlesini de göz ardı etmeden birçok konuya temas eder. Ele aldığı konular arasında eğitim meselesi de önemli bir yer tutmaktadır: Toplumdaki çeşitli bireylerin eğitilmesi, eğitim süreci boyunca takip edilecek yöntemler, nelerin nasıl öğretilmesi gerektiği, verilen eğitimin insanı ne derece değiştirip dönüştürebileceği, eğitim sürecince yapılan yanlışlıklar v.b. konular kimi zaman Batılı toplumlarla karşılaştırmalar yapılarak okuyucuya aktarılır. Bu bildirimizde, Tanzimat sonrası Türk Edebiyatı'nda sosyal meselelere en fazla yer veren yazarlardan olan Ahmet Mithat'ın, değişim sürecinde eğitim meselesine nasıl yaklaştığını göstermek istiyoruz. Amacımız, Ahmet Mithat örneğinden hareketle toplumun edebî eserler vasıtasıyla nasıl değiştirilmek / eğitilmek istendiğini göstermektir.

Anahtar kelimeler: Tanzimat, Ahmet Mithat, Eğitim, Toplum, Değişim

Giriş

Türk edebiyatının Tanzimat sonrası tanıştığı edebî türlerden olan roman ve hikâye ilk yerli ürünlerini Ahmet Mithat'la verir. Batılı anlamda şiir ve tiyatrodan sonra edebiyatımıza giren roman ve hikâyenin bu dönemde birbirinden kesin olarak ayrıldıkları düşünülemez.¹ Ahmet Mithat, 1870'li yıllardan itibaren *Kıssadan Hisse* ve *Letâif-i Rivâyât* başlığı altında neşretmeye başladığı eserlerinin sayısını zaman içerisinde sayı ve hacim olarak hızla çoğaltır. Denilebilir ki; ilk örneklerini Batıdan yapılan tercümelemlerin oluşturduğu roman ve hikâye türü, Ahmet Mithat'la birlikte edebiyatımızda adı bilinen ve kabul gören bir tür haline gelmiştir.

Tanzimat Döneminin yol açıcılarından olan Şinasi; Tanpınar'ın da belirttiği gibi, şahsiyetinin durgunluğuna, hamlesinin devamsız oluşuna, üslubunun tıkcılığına rağmen tesiri büyük olmuştur (Tanpınar, 1998: 190). Şinasi fikir hayatının Batılaşmasıyla birlikte edebiyatın da yenileşmesi için mücadele eder. Döneminin bir diğer önemli ismi Namık Kemal, Meşhur "Lisân-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Mülâhazâtı Şâmilidir" isimli makalesi başta olmak üzere birçok yazısında eski edebiyatın eksik ve yanlış bulduğu taraflarını eleştirirken, yeni edebiyatın kendisi için doğru olarak kabul ettiği vasıflarını da saymaktan geri durmaz. Genel olarak, Tanzimat döneminin ilk isimleri edebiyatta sosyal fayda prensibinden hareket etmekteydiler. Edebiyat; halkın eğitilmesi, fikir seviyesinin yükseltilmesi için vazgeçilmez bir vasıta olarak görülmekteydi.

Bu prensibin öncülüğünü yapan Namık Kemal'e göre edebiyatta sosyal fayda esastır. Namık Kemal'in özellikle tiyatro türü için söylediği eğlencelerin "en edîbanesi", "en fâidelisi" sözünü hatırlamakta yarar vardır.²

Tanzimat Döneminde; Şinasi'nin halkı eğitmek gayesiyle gazeteye yüklediği fonksiyonu Namık Kemal tiyatroya, Ahmet Mithat Efendi'nin ise roman ve hikâyeye uygulamaya çalıştığı söylenebilir. Şinasi'nin halka inmek için yeni ve sade bir dile ihtiyaç duyması yeni bir nesrin ortaya çıkmasına yol açar. Aynı düşüncelerden hareket eden Namık Kemal de yeni bir dil ihtiyacının farkındadır. Ziya Paşa ise "Şiir ve İnşâ" makalesinde eski nesir dilinin terk edilmesi gerektiğini belirtirken Harabat adlı şiir antolojisinin önsözünde bunun tam tersi bir beyanda bulunacaktır.

Tanzimat fermanında maârifle ilgili bir kayıt olmamasına karşılık padişah başta olmak üzere devletin en yüksek organlarının bu konuyla yakından ilgilendikleri ve Osmanlı Devleti'nin ancak maârifle, ilimle, mekteple

¹ Halit Ziya'ya kadar problemlili gözükken hikâye ve roman türü, özellikle bu dönem için edebiyat tarihçileri tarafından tek bir tür olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Orhan Okay bu konuda: "Tanzimat devri için, bu iki türün birbirinden ayırt edilmesi mümkün olmadığından tek bir tür olarak müतालâası daha uygundur." Demektedir (Okay, 1998: 51).

² Namık Kemal'in Türk edebiyatı üzerine görüşleri için: (Yetiş, 1996: 512s.)'ya bakılabilir.

ayakta duracağına inandıkları görülmektedir.³ Her Ne kadar Tanzimat Fermanında bu konuya yer verilmemiş de olsa Fermanın yayımlanışını takip eden yıllarda Batı modeli eğitim kurumları faaliyete geçmeye başlamıştır.⁴ Tanzimat öncesi açılan Askeri okulların akabinde Rüştîye Nezaretleri, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Tıbbiye, Mekteb-i Hukuk gibi okulların yanında Sultanîler de açılmaya başlar.

Tanzimat sonrası yoğun bir şekilde ortaya çıkan Batılılaşma hareketi sosyal ve kültürel hayatta birçok değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu çabanın bir kültür medeniyet değiştirme çabası olduğu bilinmektedir.⁵ Edebiyat; bu dönemle birlikte hayatın, düşüncelerin değişmesinde, Batılı kültür değerlerinin topluma aktarılmasında önemli bir işlev üstlenir.⁶

Üslubun ve İdealizmin Kaynağı

Ahmet Mithat, yazdığı eserlerle kendini adeta toplumu eğitmeye adanmış. Toplumu önce okumaya alıştırmak sonra da onu kültür ve ahlâk bakımından belli bir seviyeye taşımak ister. Madde ve kültür sahalarındaki terakkiyi hürriyet ve rejim meselesinden daha öncelikli gören Ahmet Mithat'ın bu yaklaşımı devrin hükümdarı II. Abdülhamid'le de örtüşmektedir (Okay, 1989: 8). O, her iki problemin de kültür bakımından Batı seviyesine eriştikten sonra ele alınması gerektiği kanaatindeydi. Bu yüzden toplumu eğitmek için vasıta olarak gördüğü eserleriyle okumaktan çok dinlemeye alışmış halk kitlelerini, alışık olduğu tarzdan uzaklaştırmadan okutmak, eğitmek düşüncesindedir. “*Hikâye söylemek ve dinlemek eski hayatımızın köklü bir geleneğiydi. Eski mahalle kahvelerinde, uzun kış gecelerinin eğlenceli geçmesi için yapılan toplantılarda, helva sohbetlerinde hikâyeye ayrılmış saatler vardı. Kadınların kendi aralarındaki toplantılarda da hikâyenin geniş bir yer tuttuğunu biliyoruz. İşte bu gelenekten doğan bir hikâye dinlemek sevgisi bugün bile vardır. Ahmet Mithat, hikâye anlatma sistemi olarak bizim eski meddahlar yöntemini kabul etmiştir. Meddahın konuşması, gündelik hayatın üslubudur.*” (Özön, 2009: 292). Ahmet Mithat'ı döneminin yazarlarından bir adım öne çıkaran özelliği eserlerinde kullanmış olduğu bu üslupta ısrarcı olmasıdır. Bu üslubun gereği olarak okuyucusuna kimi zaman dostane, kimi zaman öğretici bir tavırla yaklaşır. Örneğin *Çengi* romanının girişinde Don Kişot hakkında okuyucuyu bilgilendirmek ister. “*İstanbul'da Don Kişot' denildiği zaman, İstanbul şehrinde Don Kişot denilir bir şeyin vücudu anlaşılır ise de, bu Don Kişot yenir mi? Yenmez mi? Canlı mı? Cansız mı? Buralara dair bazı merteye izahat verilmeyince Don Kişot mahiyeti nazarlarda taayyün edemez. Ama erbab-ı mütâlâa içinde Don Kişot'un ne olduğunu bilenler dahi bulunacakmış. Mâlumdur ki, bir hikâye yalnız havas için yazılmaz. Avam için yazılır. Havas indinde pek meşhur ve maruf olan Don Kişot'un mahiyetini avama tanıttirmek lazımdır.*” (Ahmet Mithat Efendi, 2000:5). *Felsefe-i Zenan* isimli hikâyesinde okuyucunun bu konuda bir bilgisinin olmadığını düşünerek “*Görmez misin ki ressamlığı sanayi-i âliyenin birincilerinden addederler. Şimdi bir kere mütâlâa et ki ressamlık ne demektir? Ressamlık aynen gözümüz önünde olmayan bir şeyi bize resmen göstermek değil midir?*” (Ahmet Mithat, 2001: 65) deyişi sınıfta ders anlatan bir öğretmenin edasını bize hatırlatır.

Yine *Felâton Bey ile Râkım Efendi* romanında bazı beyitlerden sonra “*Râkım bu beyti dahi şu suretle tercüme eylemişti.*” diyerek beyiti açıklaması insanları eğitime konusunda ne kadar farklı yollar denediğinin küçük bir örneğidir.

Ahmet Mithat'ın, *Kıssadan Hisse* isimli küçük hikâyelerinden itibaren, her hikâyesini bir hisse çıkarılması amacıyla düzenlediği bilinmektedir. Ahmet Mithat'ın birçok eseri- kendisinden önceki anlatılarda da rastladığımız- iyilerin ödüllendirilmesi, kötülerin cezalandırılmasıyla sonlanır. Yazar böylelikle okuyucuya bir ders vermek istemektedir. Ahmet Mithat'ın konuşma dilini kendisinden öncekilerden olduğu gibi almasına rağmen edebiyatı yaşanan hayatın sınırlarına kadar genişletmiştir (Tanpınar, 1995: 119). Böylelikle konusu günlük hayattan alınan hikâye, doğal olarak okuyucunun ilgisini daha çok çekeceği gibi, yazarın da anlatacaklarından okuyucuya hayat dersi vermesini kolaylaştıracaktır.

Ahmet Mithat, devrinin birçok özelliğini eserlerine taşıdığı gibi, kendi kişiliğini de eserlerinde sergiler (Uğurcan, 1987: 185-199). *Müşahadat* romanında bizzat roman kahramanı olarak yer alırken, *Pariste Bir Türk* isimli romanında Nasuh Efendi'nin de yine Ahmet Mithat olduğu, Felâton Bey ile Râkım Efendi romanındaki Râkım'ın Ahmet Mithat'tan izler taşıdığı bilinmektedir. Hikâye ve romanlarında gördüğümüz oldukça fazla idealleştirilmiş tipler yazarın yaşantısından izler taşır. Bilindiği üzere Ahmet Mithat, ömrü boyunca sürekli

³ Bayram Kodaman, Tanzimat Fermanı'nda maârifle ilgili bir kayıt olmamasını, yadırgatıcı bulsa da, bunun Tanzimat adamlarının bu konuya değer vermeye başlamış oldukları anlamına gelmeyeceğini belirtiyor (Kodaman, 1991: 6-9).

⁴ Tanzimat Fermanında maârifle ilgili hiçbir kayıt olmamasına karşılık Islâhat Fermanı'nda (1856) bu konuya yer verilmiştir. “*Islâhat Fermanı'nın açılmasına müsaade ettiği okullar zaten 1839'dan beri, Türkler için açılmağa devam ediyordu. Böyle olunca Fermandaki maârifle ilgili hükümler, daha çok gayr-i Müslim unsurlara kültür bağımsızlığı, okul açma hakkı, hatta fazladan Türk okullarına giriş serbestisi veriyordu. Bu bakımdan Fermana maâriife yer verilmesini Türk maârifi yönünden önemli bir aşama olarak görmek mümkün değildir.*” (Kodaman, 1991: 15).

⁵ Bu konuda bkz., “Medeniyet Değiştirmesi Ve İç İnsan” (Tanpınar, 2000: 34-39).

⁶ Tanzimat Dönemiyle birlikte Türk edebiyatındaki temalar da çeşitlenir. Hikâyelerde görülen başlıca temalar için: Daşcıoğlu, Yılmaz – Koç, Okan, “Batı Tarzı Türk Hikâyesinin Doğusu ve Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ana Temalar” *Turkish Studies*, Volume 4/1-I Winter 2009, s. 799-900

olarak kendini yetiştirme gayretinde olmuştur. Hayat hikâyesine baktığımızda durup dinlenmeden çalışan, yorulmak bilmeyen bir portreyle karşılaşırız. Roman ve hikâyenin yanında çeviri, adaptasyon, siyasî ve iktisadî makaleler, çeşitli gazete yazıları, başta olmak üzere birçok alanda yazan ve üreten bir yazardır. Bir kısmı zorunluluktan da kaynaklansa sürekli okumak ve öğrenmek iştiağındadır (Özön,2009: 185-197). Bu yüzden olsa gerek, roman ve hikâyelerinde türün gerektirdiği estetik bütünlüğün dışına çıktığına şahit oluruz. Yazarın aynı anda hem doğu kültürüne hem de batıdan gelen yeni kültür değerlerine olan ilgisi eserlerinde konuyu çeşitlendirmiş, bununla birlikte bazı aksamaları da beraberinde getirmiştir.

Okuma Saatlerinden Öğrenme Anlarına

Tanpınar, Ahmet Mithat'ı değerlendirdiği bir yazısında : “*Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri 1870 senlerinin okuyucu kitlesinin seviyesinden başlar. Bu biraz da kendi seviyesi yâni aşağı yukarı deniz sathının seviyesidir. Büyük özleyişlerle hareket eden Namık Kemal'de daima münevver kalabalığa hitap vardır*” diyerek onun eserlerindeki dil ve üslubunu küçümser. Tanpınar tespitlerini daha ileri götürür ve “onun sanatı yoktur daima halka yönelen iyi niyetleri vardır”, der.(Tanpınar, 1988: 65) Gerçekten de Ahmet Mithat bütün eserleri göz önüne alındığında iyi niyetlerin yazarı olduğu görülür. Bu iyi niyet son merhalede kendisiyle birlikte okuyucuyu da eğitmek amacı taşır. Bu yüzden de Ahmet Mithat, her eserin öğretebileceği bir şeylerin olduğu inancındadır. “*Bu alafranga denilen âlemin batac köşelerini sen benden âlâ bilirsin. Bu kadar Fransız romanları okumuşsundur. Bir tiyatro aktristine alâka edip de feyiz almış bir kimsenin sergüzeştini okudun mu? Bu hikâyelerin filvaki vuku bulmuş olması lazım değildir. Muharrirler daima ihtimalattan bahsederler. Onları okuyarak hem lezzet almalı, hem de mütenebbih olmalı*”(Ahmet Mithat Efendi, 2005:138).

Roman ve hikâyelerinde başlangıçtan eserin tamamlanışına kadar geçen sürede olgunlaşan ve kendini yetiştiren roman kahramanları adeta onun ulaşmak istediği gayeyi temsil eder. Gittikçe kendini her alanda yetiştirmiş, birçok konuda malumatı olan, kısa zaman içerisinde hızla yol alan kahramanlardır bunlar.⁷ Ahmet Mithat böylelikle okuyucuya ideal olanı göstermek ister. Onun anlayışında; durmaya, tembellik yapmaya müsaade yoktur.

Ahmet Mithat'ın eserlerinde eğitimle ilgili üç farklı yaklaşım görmektediriz. Bunlardan ilki belli bir bilginin, kültürün ya bir eğitici(hoca, madam, mürebbiye, dadı) vasıtasıyla verilmesidir. İkincisi ise bir eğitim kurumu aracılığıyla edinilen eğitimidir. Bunun yanında eserlerinde daha çok görmeye alıştığımız ise bunların ötesinde, bunları da kapsayan, özel çabalar sonucu edinilen bilgidir ki Ahmet Mithat'ın şahsi hayatı da daha çok böyle bir gayretin ürünüdür. İnsan her ne şekilde olursa olsun bu bilgiyi elde etse de bu onun için yeterli değildir. Bilgi ve kültür de insanı bir yere kadar getirebilir. Ahmet Mithat'a göre bilmek insanı ahlaklı ve erdemli kılmaya yetmeyebilir. Onun bazı eserlerinde bu türden karşılaştırmalara yer verdiğini görmekteyiz. *Bahtiyarlık* isimli eserinde Mekteb-i Sultanî'de okuyan Senai ve Şinasi isimli iki genci hayat anlayışları bakımından karşılaştırır. Senai, bir köy ağasının oğludur ve babasının da arzusu oğlunun şehirde okuyarak, görerek büyük adam olmasıdır. Senai'nin babası, oğlunun okuyarak bir devlet kapısına girmesini arzular. Şinasi ise, şehirde yaşayan ve şehrin gürültüsünden bıkmış bir babanın oğlu olması dolayısıyla bu hayatı istememektedir. Ahmet Mithat, burada aynı okulu okumuş oldukları halde ortaya çıkan tamamen farklı iki şahsiyeti ele alır. Ailenin yönlendirmesinin çocuklar üzerindeki etkisini göstermeye çalışır. Aynı okulu(Mekteb-i Sultanî)bitirmelerine karşılık Senai tam bir Avrupa hayranı, Şinasi ise kır hayatını seven bir şahsiyet olarak ortaya çıkmıştır (Ahmet Mithat Efendi, 2001: 282-338).

Ahmet Mithat'ın temelde eğitimi konu olarak ele aldığı eserlerinden biri *Çingene* isimli uzun hikâyesidir.(Okay, 1989: 314) Yazar bu hikâyede, bir İstanbul medenîsi olan Şems Hikmet Bey'in gayretleriyle bir Çingene kızı olan Ziba'nın hayatının nasıl değiştiğini ele alır. Şems Hikmet Bey, bir Kâğıthane gezisi esnasında karşılaştığı Ziba'dan çok etkilenir, onu terbiyesi altına alarak eğitmek ister. Yazar, bu hikâyede, birtakım tavır ve davranışlarını terk etmeyeceği düşünülen insanların bile eğer istenilirse belli bir eğitimin sonucunda değişebileceğini göstermek ister. Hikâye boyunca; her insanın eğitilebileceği, davranışlarının değiştirilerek belli bir seviyeye getirilebileceği fikrinin sürekli telkin edildiği görülür. Buna karşılık hikâyenin sonlarında Şems Hikmet Bey'in eniştesi Râkım Bey, insanların soy soy farklılık gösterdiğini, Ziba'nın kökeninden(soy) dolayı değişmeyeceğini, zira uzun zamandır burada bulunmalarına karşılık kökenleri olan Hindistan'ın etkisini suretlerinde taşıdıkları gibi, siretleri de cinslerinden kaynaklanan etkilerden kurtulamaz, görüşünü dile getirir. Râkım Bey'e göre mesele biraz da asaletle ilgilidir. Her şeyin bir yabanisi, ehlişi olduğu unutulmamalıdır. Hikâyenin bu noktasında dikkat çeken ise, o zamana kadar Şems Hikmet ile özdeşleşen, onu yaptığı her şeyi onaylayan anlatıcının “*Vakıa bizce Râkım Efendiyi haklı bulmak daha doğrudur. Ancak biçare*

⁷ Ahmet Mithat'ın *Üss-i inkılâp*'da dile getirdiği ‘..bir adamın bugün sırf câhili olduğu bir meselede bile iki saatcikçe tettebbu ile o meselenin â'lem-i ulemâsı olacağı behemehâl hükmolunur’ cümlesinden hareketle Orhan Okay, kısa zamanda kendini yetiştirebilen bu ve benzer tipler için: “Çok mükemmel bir kütüphane de olsa iki saatlik bir tettebbu ile echel-i cüheladan a'lem-i ulemâ olmak suretini elbette Ahmed Midhat Efendi ölçüsünde tutmak lazımdır. O Ahmed Mithad ki ilim adamı deyince ilmin prensip ve metodlarından ziyâde malumat yığını sahibi olmayı düşünmüştür.” demektedir (Okay, 1989: 44).

Şems Hikmet Bey eniştesini haklı bulmamış idi.” (Ahmet Mithat Efendi, 2001: 490) diyerek Râkım Efendinin düşüncesinde olduğunu dile getirmesidir. Bütün karşıt fikirlere rağmen hikâyede, Râkım Efendi'nin söylemiş olduğu bir cümle Ahmet Mithat'ın düşüncelerinin de özeti hükmündedir: “...bir yabani fidana aşığı ustalıklı vururlar ise semere-i matlubeyi iktıfâ mümkün imiş.” (Ahmet Mithat Efendi, 2001: 495).

Ahmet Mithat, eğitimin küçük yaşlardan itibaren verilmesinin gereği üzerinde durur. Bu yüzden de eserlerinde kahramanların küçük yaşlardan itibaren eğitime başladıklarını görürüz. Buna rağmen belli bir olgunluk çağına gelmiş de olsa, insanların eğitilebileceği inancı işlenir. *Çingene* isimli hikâyede bir Çingene kızı olan Ziba'nın eğitimle değişip değişmeyeceği konusu uzun uzun tartışılır:

“Şems Hikmet Bey, Ziba'nın eğitilebileceği konusunda ümitlidir:

“—Aziz üstadım 'Ağaç yaş iken eğilir' derler' ki vaktü dürubdandır. Lâkin terakkiyat-ı sanayiye kuru ağacı da ıslatıp ateşe göstermek suretiyle eğmek bükme imkânı bulmuştur. Hele istim ile ısıtıldıktan sonra en kalın direkler bile eğiliyor. Ağacın terbiyesi hususundaki terakkiye mütenasip olarak bir de terbiye-i insaniye terakkisi tasavvur olunur ise o zaman yalnız 'Ağaç yaş iken eğilir'demekle iktıfâ etmeyiz. 'Her ağaç her zaman eğilebilir' diye terbiye hususundaki kudretimizle iftihar ederiz.” (Ahmet Mithat Efendi, 2001: 455) Konuşmanın devamında hikâye kahramanlarından Selimcan, sözü Avrupadaki terbiye sistemine getirir: “*Bilakis terbiyenin insan üzerindeki tesirinin pek büyük olduğundan bir bahis açarak şu asırda pedagoji yani talim-i efsalini bir fenni mahsus, bir sanat-ı müstakilde suretini aldığı ve bilhassa Almanya'da buna pek ziyade ehemmiyet verildiği hakkında tafsilata girişti.*” (Ahmet Mithat Efendi, 2001: 455).

Ahmet Mithat, insanların eğitilirken yeteneklerinin, eğilimlerinin dikkate alınması taraftarıdır. Bu yüzden sesi şarkı söylemeye ve çeşitli müzik aletleri çalmaya yatkın olan Ziba'ya öncelikle yetenekli olduğu müzikle ilgili eğitim verilir. Ziba, kısa bir zaman içerisinde keman çalmayı öğrenir.

Yazarın eğitim meselesini ele aldığı eserlerden biri de *Diplomalı Kız* ismini taşımaktadır. Hikâyede maddi durumu gittikçe kötüleşen, evinin asli ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan ama buna rağmen kızını okula göndermekten vazgeçmeyen bir babanın kızıyla birlikte vermiş olduğu mücadele anlatılır. Hikâye kahramanlardan Madam Döpre, maddi durumlarının kötü olması sebebiyle: “*Bir fakir çocuğa o kadar süslü elbiseye lüzum var mıdır? Bir demircinin kızı o kadar pahalı şekerlemeleri, gatoları filanları yer mi?*” diyerekten eşine söylenir.

Bu söz üzerine eşi Jan Döpre ise : “- *Sen o kadar anlarsın. Çocuk beşinci altıncı yaşında nasıl yaşar ise terbiyesi, tahsili de ona göre olur. Sonradan verilen terbiye-i kibarâne her zaman insanda yabancı kalır. 'Sonradan görme' diye tabir ederler ya? Ama böyle çekirdekten bir terbiye alırsa kibar doğmuş sayılır, diye karısını susturur idi.*” (Ahmet Mithat Efendi, 2001: 601).

Anne ile kızı arasındaki tartışmalar bir süre sonra eğitim için yapılan masrafa odaklanır:

“- *Hep kuru ekmek, hep kuru ekmek!*

-*Ne şikâyet ediyorsun? Katık da ister isen ekmek dilimlerinin üzerine biraz Rasin beyitleri, Bosue nesirleri oku*”

- *Yine mi tahsilimi başıma kakacaksın?*

- *Hayır, doğruyu söylemekten memnuiyete dair bir kanun mu neşr olundu? Kızları bu kadar okutmak neye yarayacak diye baban ile kavgalar ettiğim zaman o bana gültüyor idi. Sen ise kızıyor idin. Şu halimize sebep ancak senin tahsilindir. Dişimizden turnağımızdan artırdığımızı sana harcettik.*” (Ahmet Mithat Efendi, 2001: 595)

Baba ise annenin aksine okumanın önemini kavramıştır. Kızı için yaptıklarını masraf olarak değerlendirmez.

“- *Zıyanı yok! Zıyanı yok! Şimdi Juli için ne sarf ediyor isek onu masraf saymamalı. Yine tasarruf yine iddihar saymalı. Zira o paraları kıza ikraz ediyoruz demektir. Faizi de işliyor. O faiz ise Juli'nin terakkisidir. Juli ikmal-i tahsil eyledikten sonra birden aldığına ma-ziyadeten bize verecektir. İhtiyarlığımızda Juli sayesinde nail-i nimet-i refah olacağız.*” (Ahmet Mithat Efendi, 2001: 603).

Ahmet Mithat, bu hikâyede babanın ağzından çocukların özellikle de kız çocuklarının okutulmasının önemine işaret etmektedir. Eserin “Hatime” kısmında yazar son söz olarak okuyucuya şöyle seslenir: “*Bir kız her ne olacak olursa talim ve terbiyesini ikmal etmiş bulunmalı. 'Bizde kızların talim ve terbiyesine lüzum yoktur.' Demek için 'bizde erkeklerin de talim ve terbiyesine lüzum yoktur' diyebilmek cesaretini peyda etmelidir, ama kızların terbiyesine 'o kadar lüzum olmadığı dava edilecek imiş. Terbiye ve talimin o kadarı bu kadarı olamaz.*” (Ahmet Mithat Efendi, 2001: 662). Ahmet Mithat'a göre kızların eğitime ihtiyacı olmadığını söyleyenleri gelecek yalanlayacaktır.

Doğu ve Batının Arasında

Ahmet Mithat'ın önemli eserlerinden biri olan *Felâton Bey ile Râkım Efendi* isimli romanı iki tipin karşılaştırılması üzerine kurulmuş bir eserdir. Romanın kahramanlarından Felâton Bey, alafanga yaşayışı benimsemiş olan babası Mustafa Merakî Efendi tarafından adet yerini bulsun diye eğitilir, bunun yanında Merakî Efendi'nin çocuğunun giyim kuşamı konusunda daha hassas davrandığı görülmektedir. Romanın bir diğer kahramanı Râkım Efendi ise yazar tarafından toplum için gerekli bir tip olarak çizilir. Eğitime aralıksız

devam eder. Bunun sonucunda isteklerine kavuşur. Felâton Bey ise vaktini gereksiz işler peşinde geçirdiğinden babadan kalan son mirası da Polini isimli bir kadının peşinde borçlanarak yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalır. Râkım Efendi ise ailesini ve çevresini önemsemiş, onların ihtiyaçlarını karşılamayı ise her zaman bir zorunluluk olarak gördüğü için mutlu sona ulaşmıştır.

Ahmet Mithat Efendi, bu romanında da *Diplomalı Kız* hikâyesinde olduğu gibi babanın eğitim üzerindeki etkisini göstermeye çalışır. Felâton Bey'in babası "Mustafa Merakî Efendi kemal derecede alaturkalıktan yine kemal derecede alafrangalığa birdenbire sıçramış bir adam olduğu" için yetiştireceği çocuk da bu terbiye altında büyüyecektir (Ahmet Mithat Efendi, 2005: 3). Felâton Bey'in babası oğluna bir Fransızca hocası tutmuş, bu hoca haftada iki defa gelip gitmektedir. Fakat Mustafa Merakî Efendi öyle tahsil görmüş biri olmadığı için çocuğun mektebe gidip gelmesini ve Fransızca hocasının dahi eve gitmesini terbiyesi için yeterli görmektedir. Öte yandan Râkım Efendi'nin aldığı terbiyeyi yazar şöyle ifade etmektedir.⁸ " *Lâkin Râkım Efendi'nin aldığı terbiye ve gördüğü tahsil öyle her hâl ü vakti yolunda adam evladına müyesser olamaz. Kendi hâhişi ve dadısının sevk ve teşviki sâyesinde Arabîden sarf ve nahiv filândan maada Risale-i Erbaa'yı şerhleriyle beraber lâykıyla gördü. Hele mantık cihetini tasdikât-ı hitâmına kadar pek kuvvetli tahsil eyledi. İlm-i hadis ve tefsirde oldukça behre kazandı. Fıkhi dahi gözden geçirdi. Farisîden Gülistan ve Baharistan ve Bostan ve Pend-i Attar ve Hafız ve Sâib'i tekmil etmekten kat'ı nazar en müntehip parçalarını ezber dahi eyledi. Fransızcaya gelince: Bir kere lisanda rüsuha peyda eyledi. Ba'de Galata'daki dostundan hikmet-i tabiye, kimya, teşrih-i menâfi-ül-âzâyı oldukça tahsil edip Beyoğlu'ndaki Ermeni dostunun kütüphanesinde dahi coğrafya tarih, hukuk ve muahedât-ı düveliyeye dair lüzum derecesinin fevkinde dahi mâlumat topladı. Hele okuduğu Fransız romanlarının ve tiyatro namelerinin eş'ar ve edebiyatının âdetâ nihayeti yok gibiydi.*" (Ahmet Mithat Efendi, 2005: 14).

Ahmet Mithat, kadınların da birçok açıdan kendini yetiştirmiş olması taraftarıdır. Devrinde bazı romancılar ahlaklarını bozacağı düşüncesiyle kadınların roman okumasını hoş karşılamamıştır (Andı, 2004: 37). Ahmet Mithat ise bu duruma itiraz eder. Ona göre roman, kimi durumlarda insana birçok şeyi öğretebilir. Felatun Bey ile Râkım Efendi romanında dikkati çeken bir başka husus ise kadınların eğitimiyle ilgilidir. Ahmet Mithat'ın bu romanda ve diğer eserlerindeki anlayışına erkek kadının eğitiminden sorumludur. Bu yüzden erkek, evleneceği kadını kendisi eğitir. Râkım Efendi, evine aldığı Canan isimli esir kızın eğitimine büyük önem verir. Râkım Efendi Canan'ı önce eğitir, azat eder ve sonunda onunla evlenir. *Esaret* isimli hikâyede de odalık olarak alınan küçük kız okuma yazmayı, piyano çalmayı evin beyi sayesinde öğrenir.

Ahmet Mithat, Râkım Efendi benzeri karakterlere diğer hikâye ve romanlarında da yer vermiştir. *Firkat* isimli hikâyede, çalışkanlık, okuma ve öğrenmeye azmet gibi özellikleri dolayısıyla Râkım Efendi'ye benzeyen Memduh dört sene mektebe gider. Bu dört yıl içerisinde mantık, sarf nahiv, fıkıh gibi derslerin yanında Farisî'den *Nasihât-ı Hükema'yı*, *Pend-i Attar*, *Gülistan*, *Hafız Divanı* ve *Mesnevi-i Şerif'i* okumuştur. Ayrıca Ceride-i Havadis'te çalıştığı dönemde Fransızcasını ilm-i hukuku okuyacak derecede ilerletmiştir. Ayrıca İsevilik, Musevilik başta olmak üzere çeşitli dinler konusunda da bilgi sahibi olmuştur (Ahmet Mithat Efendi 2001:121-122). Bu hikâyede de Memduh'un bitmek bilmez öğrenme iştiağı şaşırtıcıdır.

Ahmet Mithat roman ve hikâyelerinde madam ve mürebbiyelerin eğitim üzerindeki etkisinden de söz eder. *Bahtiyarlık* isimli hikâyede Madam Terniye, yedi buçuk ve beş buçuk yaşlarında iki çocuğu eğitmektedir. Nusret ve Mansur kısa sürede madamı severler. Çocuklar zaman içerisinde Fransızcayla birlikte piyano çalıp şarkı söylemek gibi bir Fransız kibarzâde kızının öğreneceği bütün bilgileri de Madam Terniye'den öğrenir. Madam, vermiş olduğu eğitimin bir parçası olarak çocuklara Hıristiyanlığa ait bilgileri de öğretmeye başlar. Çocukların babası Abdülcebbar Bey'in bu durumdan haberi olmaz. Yazara göre Madam Terniye, İslam'ın karşısında olduğu için değil, kendi dini gereği olduğu için gayet iyi niyetle çocuklara dini bilgiler öğretmektedir. Çocukların bir madam tarafından eğitilmesinde bunun dışında bir sakınca görmeyen Ahmet Mithat, bu noktada suçun madamda değil, dinî ve millî değerlerimizi öğretmeyen bizde olduğunu düşünür. Bütün bu mahzurlarına rağmen, Ahmet Mithat'ın yabancı mürebbiyeyi önemsemesi dikkat çeker.⁹

Sonuç

Türk roman ve hikâyeciliğinin önemli isimlerinden olan Ahmet Mithat Efendi, "sosyal fayda" prensibini bir kurgusal metnin tanıdığı imkânları da zorlayarak uygulamaya çalışır. Yazar, toplumu eğitmek için bir vasıta olarak düşündüğü roman ve hikâyede okuyucuyu sıkmadan, kimi zaman dolaylı, kimi zaman ise direkt olarak çeşitli konulardaki düşüncelerini dile getirir. Onun eğitim anlayışı, iyi ile kötünün birlikte örneklenmesi metoduna dayanır. Yazar, çoğu zaman yorumu dahi okuyucuya bırakmaz, okuyucuyu yönlendirmek ister. Ahmet

⁸ Râkım Efendi'nin Doğu ve Batı kültürünün kaynaklarına olan ilgisi yazarın bir sentez düşüncesinde olduğunun ipucu olarak görülebilir. Orhan Okay ise, bütün Tanzimatçılar gibi Ahmet Mithat'ın da Batı edebiyatı ile Doğu edebiyatının sentezini yapmak gibi bir düşüncesinin olmadığını belirtmektedir (Okay, 1989: 348).

⁹ Orhan Okay, bu durumu o devirde eğitim kurumlarının yeterli olmayışıyla açıklıyor (Okay, 1989: 322).

Mithat; zihninde ideal olarak kurguladığı kişileri, eserlerinde gerek aile bireylerinin yönlendirmesiyle, gerek kişilerin kendi özel gayretleriyle olsun bir eğitim sürecinin içerisinde geçirir. Ahmet Mithat'ın eserlerinde gördüğümüz bir başka hususiyet ise geleneksel metodun dışında yeni yeni ortaya çıkan eğitim politikalarına itirazı olmadığı gibi; devrinden sonra da bugün de üzerinde durulan Fransızca öğrenmek, piyano çalmak, mürebbiyelerin eğiticiliği gibi eğitimle ilgili birtakım meselelere de ciddi bir itirazının olmadığı görülüyor. Hatta Ahmet Mithat'ın, kimi zaman bazı itirazları seslendirmekle beraber, onun eserlerindeki eğitilmiş insan portresinin daha çok bu özelliklere sahip şahıslardan oluştuğu görülüyor. Roman ve hikâye kahramanlarından bazılarının Tanzimat sonrası gelişen yeni eğitim kurumlarında eğitim gördükleri, yazarın da bu okullara dair faydalı kabul ettiği birtakım bilgileri okuyucuyla paylaştığı görülmektedir. Roman ve hikâyelerde isimleri zikredilen eserlere baktığımızda ise hem Doğudan hem de Batıdan kaynakların yer aldığı görülüyor. Yazarın (Batı romanına olan ilgisi bilinmekle birlikte) Batı edebiyatından çeşitli eserlerin yanında Doğu edebiyatından *Gülistan Bostan*, *Mesnevi* gibi klasik eserlerin de eserlerde yer aldığı görülüyor. Hikâye ve roman kahramanlarının yabancı dil olarak öncelik Fransızca olmakla birlikte Fransızcanın yanında kimi zaman Arapça ve Farsçayı da hatta Çerkezce gibi dilleri de öğrenmeye ihtiyaç hissettikleri görülüyor. Aynı şekilde pozitif ilimlerin yanında dinî ilimlerin ve dine dair tartışmaların da eserlerde yer bulduğunu görüyoruz. Bütün bu yaklaşımlar metnin elverdiği şartlar içerisinde okuyucuya aktarılır. Ahmet Mithat'taki bu yönelimin, ondaki terkip düşüncesiyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Ahmet Mithat'ın, o günkü şartlar içerisinde geçmişe ait değerleri tamamen terk etmeden yeniliğe de açık olması onun eğitimin anlayışının önemli bir yanını oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi, (2001). *Letâif-i Rivayat, Firkat*, Çağrı Yayınları, İstanbul
- Ahmet Mithat Efendi, (2000). *Bütün Eserleri, Romanlar V, Çengi, Kafkas, Süleyman Muslı* (hızl. Erol Ülgen- Fatih Andı), TDK Yayınları, Ankara
- Ahmet Mithat Efendi, (2005). *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, Akçağ Yayınları, 5. Bas. Ankara
- Andı, M. F. (2004). *Roman ve Hayat*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 2. Bas. İstanbul
- Daşcıoğlu, Y. – Koç, O. (Winter 2009). “Batı Tarzı Türk Hikâyesinin Doğusu ve Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ana Temalar” *Turkish Studies*, Volume 4/1-I, s. 799-900
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara
- Okay, O. (1989). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, M.E.G.S.B Yayınları, Ankara
- Okay, O. (1998). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul
- Özön, M. N. (2009). *Türkçede Roman*, İletişim Yayınları İstanbul
- Tanpınar, A. H. (1995) *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul
- Tanpınar, A. H. (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi Yayınları, İstanbul
- Tanpınar, A. H. (2000) *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul
- Uğurcan, S. (1987). “Ahmet Mithat'ın Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet”, *Türklük araştırmaları Dergisi*, Marmara Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul
- Yetiş, K. (1996). *Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, Alfa Yayınları, 2.bas. İstanbul